

veren. Een schuld die je je bijna niet kunt voorstellen.

Als je het werk van Kafka leest, dan tref je daar zinnen in aan die rechtstreeks naar die catastrofe leiden. En dan denk je: hij heeft het hierin alleen maar mis gehad. Dat is blijven staan. Bijna elk toneelstuk begint met een catastrofe waarin iets wordt verwoest. Misschien dat ze daarom na de oorlog bijna alle schouwburgen van gewapend beton hebben neergezet. In het Oostblok zitten ze zelfs voor een groot deel onder de grond, want een schouwburg mag natuurlijk niet weg.

In Wroclaw was een school en daar werkte een heel merkwaardige man. Die ging ervan uit dat je op z'n minst kon proberen om een toneelspeler alles te leren wat mogelijk was. Eigenlijk contradictorisch met de man in Parijs die vond dat je het niet kon leren, wel probeerde je te leren maar altijd zei dat het niet kon. Jerzy Grotowski zei dat iedereen dat kon leren als hij maar zijn best deed. Hij dwong je dus de walgelijkste oefeningen te doen, waardoor je na een paar maanden een soort circusartiest was geworden. Wat je dan verder moest, was heel erg de vraag. Hij was, als je dan klaar was, helemaal niet tevreden met het voorlopige resultaat. Hij wilde dat je daar dan over nadacht. Hij had een beul van een dramaturg in dienst die je heel moeilijke boeken liet lezen. En als er dan examen was, vroeg hij helemaal niets over die boeken. Als je dan de gotspe had om daar iets over te zeggen en op de een of andere manier toch iets ging zeggen over die boeken, brulde hij dat het helemaal niet ging over die boeken. Het ging over het feit wat je dan ging doen. En als je niet annex die boeken iets kon vertellen wat je zelf had bedacht, dan lag je eruit, werd je verwijderd. Dat was de werkelijkheid binnen de muren van het repetitielokaal. Dat was de werkelijkheid binnen de muren van het instituut, zoals dat heet. Een gematigd kafkaïaanse sfeer.

En daarbuiten was alles anders. Want daarbinnen ging de roep dat dat ceremoniële toneel dat bij elkaar was bedacht vanuit Oost en West, vanuit Japan en India geïmporteerd, vanuit alle hoeken en gaten, vanuit alle boeken geciteerd, als een groots, prachtig samengesteld systeem van de informele toneelspeler, die alles kon, die kon brullen als een leeuw en die kon springen als wat dan ook. Daarbuiten was het volkomen omgedraaid. Daarbuiten was een wereld van paria's en dronkelappen. Het enige wonderlijke is alleen dat de meeste leerlingen op die school niet op de gedachte kwamen om de grote pedagoog, beul, weet ik veel wat, te volgen naar waar die buiten zat, want pas dan werd het belangwekkend. Het rare is natuurlijk dat je op zo'n toneel hele-

maal niets wil doen. Het is voldoende om die vloer te schrobben. En het licht in te stellen of niet in te stellen. Of zelfs uit te laten en het donker te laten worden en te zijn. Ik denk dat het niet echt nodig is om iets te doen.

Ik heb nooit verzameld. Ik ben ook niet zo gezond geestelijk, maar ik heb nooit verzameld. Ik kreeg als kind van mijn oom uit West-Indië heel dure postzegels, die ik dan in de tuin liet wegwaaien. En het rare is dat ik dat niet erg vond. Ik kan me dat nu helemaal niet meer voorstellen, maar ik schijn daar vrij laconiek op gereageerd te hebben. Dat laconieke ben ik kwijtgeraakt. Ik weet niet waarom.

In diezelfde tijd dat ik postzegels liet wegwaaien, zat ik op de zolder in het huis waar ik woonde, aan de gracht, aan een klein raampje op een bankje met een heel groot boek. Het moet een soort kasboek geweest zijn. Ik was vijf, ik kon nog niet schrijven, ik kon wel typen, lezen een beetje, maar wel typen. Daarom typ ik nog steeds met één vinger, net als Ischa Meijer, maar ja, dat is zo'n journalistenkind. Als je vroeg een schrijfmachine hebt, weet je niet meer hoe je met 10 vingers moet typen, het gaat wel maar je voelt het niet meer als typen. Maar omdat mijn vader schreef en ook wel toneelstukjes schreef voor ons op zolder, in eerste instantie alleen maar monologen, want mijn broertjes waren te klein om mee te doen, waarvan ik mij nog herinner dat ik deed alsof ik de stukjes speelde, ik probeerde niet om het moeizame lezen tot een goed voorbereid resultaat te krijgen. Ik was erg tevreden als ik de bladzijde had omgeslagen, het boek had weggelegd en naar voren kon treden en de gedachte kon denken: het is af. Maar nog voor ik naar voren was getreden, was ik al vergeten dat ik het had gedaan.

In dat raam zat ik met dat grote kasboek toneelstukken te schrijven. Later heb ik dat boek teruggevonden en het stond helemaal vol met strepen. Er zat wel een soort systeem in. Toen ik allerlei dingen begon te tellen, bleek er een heel aardige reeks uit voor te komen. Wat ik had gedacht.

Mise-en-scène is heel gemakkelijk

Het is natuurlijk heel erg moeilijk. De enige echte leraar die ik op het gebied van de regie heb gehad zei altijd dat hij het absoluut niet aankon dat hij een stuk had gelezen voor hij begon te repeteren. Hij vertelde een verhaal over een stuk van horen zeggen. Iedereen had bij de eerste repetitie het stuk gelezen, kende bij wijze van spreken de context uit z'n hoofd. En hij stond daar een beetje bleu. Het was een heel brutale man hoor, maar hij legde dat bleue nog een beetje op zoals een toneel-

speler dat kan doen. Het was een erg onsympatieke man. Maar ik begreep dat wel. Ik heb daar ook altijd verschrikkelijk veel moeite mee. Ik durf dat bijna niet. Ik durf dat stuk niet te lezen. Ik wil een heel ander stuk lezen dan ik kies. Ik wil eigenlijk helemaal geen stuk spelen. Ik weet niet waarom, maar naar voren gaan, is op het toneel naar achteren gaan, naar achteren gaan kan niet. Je moet op de één of andere manier proberen naar voren te lopen, terwijl je naar achteren loopt en iets doen dat je weg bent op het moment dat je weg moet lopen.

De mise-en-scène, zei mijn toneelspelerares, is heel gemakkelijk, ook al is iedereen vergeten dat het toneel zijn vaste plekken heeft. Ik kan je in een middag uitleggen waar het over gaat en als je dat onthoudt, dan weet je dat je hele leven. Alle andere dingen die gezegd worden, zijn bedrog. Overigens een herhaling van het ene systeem. Dus legde ze uit over de diagonaal, over de halve cirkel, die zowel naar voren als naar achteren kan worden gelopen. En die omgedraaid een acht kan vormen. Ze had het over 'cour' en 'jardin'. Dat wordt niet zo genoemd in Nederland, maar dat begrijp ik nu dus wel. En ze had het over de dubbele deur aan de achtergrond, de deur links en de deur rechts. Ze zei: je kan toevoegen wat je wil. Altijd ben jij het middelpunt van de dingen. Ze had het natuurlijk niet over het luik.

Met improvisaties was mijn lerares nog veel duidelijker. Improviseren, zei ze, dat doe je altijd. En om er een systeem in te brengen, heb ik er een paar opgeschreven in een schrift. Ik zal jullie duidelijk maken, het zijn mijn eigen improvisaties en ze zijn gebaseerd op stellingen die ik lanceer in het schrijven van mijn stukken. Hoewel niemand dat wist. Het komt allemaal van Stanislavski, maar hij maakt er iets moeilijks van. Hij zegt dat je elke dag moet improviseren. En daarin spreekt hij zichzelf tegen. Aan de ene kant moet je kijken naar de wereld om je heen en als je dan ziet wat je daar allemaal voor moet doen, dan komt je de deur niet uit. Hij spreekt zichzelf tegen, dat kan dus niet zo zijn.

Maar, zei ze, ik vind die dingen goed, ik heb er ook wel veel aan gehad en ik heb die dingen opgeschreven. En ze heeft ze opgeschreven. We waren met z'n zestien in die klas en er waren 50, 60 oefeningen. We zijn twee middagen bezig geweest met die oefeningen. Toen ging het schrift dicht. En toen zei ze: zo, dat waren de improvisaties.

Dat was ook de vrouw die later het gooien van de tomaten in de schouwburg op de oorlog betrok. Ze zei: het klinkt vreemd en overdreven, maar toen wij na de oorlog de planken